

ТИПИ ЧАСТОК У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Гандзюк О. М., Деркач Л. М.

ВСТУП

Залежно від того, яку функцію реалізують слова в структурі тексту, їх диференціюють на самостійні й несамостійні. Несамостійні слова узвичаєно називають службовими. Ці дві великі групи слів протиставлені одна одній. Найважливіші параметри такого протиставлення ще й досі повністю не окреслені в лінгвістиці, «тому немає науково обґрунтованого визначення службових слів»¹.

У площині службових слів існує така група, яка виражає стосунок до «самої комунікації. Із цим класом пов'язується виділення того факту в повідомленні, який мовець робить провідним чи за допомогою якого видозмінюється граматична форма слова з метою видозміни змісту висловлювання. Таким класом є частки, які виділяють або всі повідомлення, або якийсь його компонент»².

У традиційних граматиках існує кваліфікація часток як мовних знаків, що уможливають віднесення їх до слова. У новіших дослідженнях деяких мовознавців частки називають аналітичними синтаксичними морфемами, які «виражають ставлення мовця до висловлювання»³.

Таку кваліфікацію частки набули тому, що «вони, подібно до синтетичних морфем, не мають лексичного значення, але, на відміну від них, функціонують не в складі самого морфологічного слова, а обслуговують здебільшого сферу синтаксичного слова та сферу синтаксичної одиниці – конструкції – речення, виділяючи й

---

¹ Горпинич В.О. Морфологія української мови : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 251.

² Леонова В.М. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ : Вища школа, 1983. С. 257.

³ Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. С. 25.

підкреслюючи тему або рему при актуальному членуванні речення чи створюючи тип речення за комунікативною метою, виконуючи тим самим різні комунікативні завдання, що свідчать про суто синтаксичне призначення часток»⁴.

Частки виразно членуються на такі групи: фразові частки, частки, що виконують словотворчу функцію, частки, що виконують словотворчу функцію. Кожен письменник по-різному використовує типи часток у творах, тому дослідження вживання часток у творах письменників завжди актуальне. Наш аналіз типів часток здійснюємо на матеріалі драматичних творів Лесі Українки (Твори : у 2 т. Київ : Наук. думка, 1986–87. Т. 1 : Поетичні твори. Драматичні твори. 608 с.; Т. 2 : Драматичні твори. 728 с.).

1. Фразові частки в драмах

Фразові частки поділяють на такі групи: «питальні, оклично-підсилювальні (оформляють певний комунікативний тип речення); власне модальні, стверджувальні, заперечні (виражають ставлення мовця до змісту всього речення, вказівні, означальні, кількісні, спонукальні, видільні, приєднувальні (виділяють у смисловому відношенні окремі компоненти речення)»⁵.

Питальні частки вжиті, щоб сприяти творенню питання. Реалізації цієї мети в драмах Лесі Українки слугують усі наявні питальні частки:

чи: *Мавка. Он бачиш, там питає дика рожка: «Чи я хороша?» («Лісова пісня»);*

невже: *Меценат. О, то не вже тобі, Антею, треба ще й муз до помочі в медовий місяць? («Оргія»); Неофіт-раб. Та не вже за них ідуть на хрест, на наглу страту і на поталу звірам християни? («В катакомбах»);*

хіба: *Кассандра. Хіба сестра сестру повинна вбити? («Кассандра»); Кассандра. Хіба осліпнути? («Кассандра»); В'язень. Хіба я йду на той світ? («Осінь казка»).*

У творах також трапляється частка **га?**

га: *Чоловік. Га? Чи не так? («На полі крові»); Лев. Га?.. Де?.. Яка Царівна? («Лісова пісня»).*

---

⁴ Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. Київ : Либідь, 1993. С. 309.

⁵ Сучасна українська літературна мова. Морфологія /за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. С. 502.

Оклично-підсилювальні частки – це група, наповнена частками **як, який, що за, що то за**. «Вони супроводжують окличну інтонацію речення й підсилюють значення висловлюваної думки чи окремого семантичного компонента»:⁶

як: *Лицар. Як ти смієш сміятися над лицарем?* («Осіньна казка»); *Мавка. Як навіки?* («Лісова пісня»); *Перелесник. Як ти обірвала мою річ сердито!* («Лісова пісня»); *Перелесник. Як ти обірвала річ мою сердито!* («Лісова пісня»).

який: *Антей. Який прекрасний, надзвичайний голос!* («Оргія»); *Юда. Який був голос!* («На полі крові»); *Служебка. Який швидкий!* («Осіньна казка»); *Лісовик. Яка скупа* («Лісова пісня»); *Кассандра. Яка хороша моя сестричка!* («Кассандра»); *Анна. Яка величність! Гляньте у свічадо!* («Камінний господар»).

Власне модальні частки «вносять у висловлення певний емоційно-оціночний момент, найчастіше сумнів щодо вірогідності чи винятковості повідомленого.

Частки, що виражають сумнів, невпевненість мовця щодо повідомлюваного, наближаються своєю функціональною роллю до модальних прислівників. Інколи між прислівниками і частками цього типу важко провести межу, пор. прислівник **можливо** і частку **мабуть**, прислівник **сумнівно** і частку **навряд**.

Подібність між модальними прислівниками і модальними частками посилюється тим, що ті й ті не є членами речення. Проте якщо модальні прислівники можуть виступати не тільки в модальній, а й предикативній функції, то частки **мов, мовляв, мабуть, ледве чи, наче, ніби, мовби, навряд, навряд чи** вживаються тільки на означення припущення, сумніву, несумісності з дійсністю⁷:

мов. *Прочанин. Твоя водиця справді мов цілюща, – вона мені аж сили придала* («На полі крові»); *Мавка. У мене мов зродилось друге серце, як я його пізнала* («Лісова пісня»);

наче: *Прочанин. То я тому спитав, що пам'ятаю, що як ішов я се в Єрусалим, то ся місцина облогом стояла і нивки сеї наче не було, хоч люди вже здебільша обробились у полі й по городах* («На полі крові»); *Та сама місцина, тільки весна далі поступила; узлісся наче повите ніжним зеленим серпанком, де-не-де вже й верховіття*

---

⁶ Горпинич В.О. С. 296.

⁷ Сучасна... С. 503.

дерев поволочене зеленою барвою («Лісова пісня»); Лукаш. Та справді, якось **наче** смішно стало... («Лісова пісня»);

немов: Мавка. Бачиш, і ти **немов** той ясен розмовляєш («Лісова пісня»).

неначе: Прочанин. Та казали мені в Єрусалимі, що **неначе** той Юда сторонський привів сторожу на вчителя свого... («На полі крові»);

напевне: Прочанин. Та я ж таки тебе **напевне** бачив! («На полі крові»);

Призначення часток **ба, ой** полягають у формуванні значення важливості й упевненості:

ба: Юда. Голота нас любила, а заможні не прийняли б за наймита такого, що був учеником – **ба** ні, слугою! – їх ворога («На полі крові»); Служебка. **Ба!** Як жаль – вернись («Осіння казка»); Аецій Панса. **Ба!** А все ж пішла, он кажуть, в християни, як хоч, се ж для матрони непогода («Руфін і Прісцілла»);

ой: Молода дівчина. **Ой** гину, сестро! Поможи! Я грішна! («Руфін і Прісцілла»); Едіта. **Ой** мій сину, дух суємудрія закравсь до тебе («У пущі»); Русалка. **Ой** ті люди з-під стріх солом'яних! («Лісова пісня»); Доля. **Ой** тепер я плачу, бо вже чую і бачу, що загинути мушу («Лісова пісня»); Лукаш. **Ой** скажи, дай пораду, як прожити без долі? («Лісова пісня»); Доля. **Ой** колись я навесні тут по гаю ходила, по стежках на признаку дивоцвіти садила («Лісова пісня»); Постать. **Ой** уже тая стежка білим снігом припала... **Ой** уже ж я в сих дебрях десь навіки пропала («Лісова пісня»).

Стверджувальні частки наповнені словами «**так, авжеж, атож, аякже, еге, егеж, їй** (у вигуках їй-бо, їй-богу, їй-право). Вони виконують функцію підтвердження реальності змісту висловлювання»:⁸

авжеж: Чоловік. **Авжеж**, моє. Чиє ж би мало бути? («На полі крові»); Чоловік. **Авжеж**, як всі! («На полі крові»); Чоловік. **Авжеж**, добродію, **авжеж**, не як! («Руфін і Прісцілла»).

аякже: Юда. **Аякже**, сподівайся! («На полі крові»); Дядько Лев. **Аякже!** («Лісова пісня»);

отож. Юда. **Отож! Отож!** Сей був той ятірець, куди він людські душі, наче рибу ловив («На полі крові»);

так. Юда. **Так!** Я продав! («На полі крові»).

---

⁸ Горпинич ... С. 295.

Заперечними називаються такі частки, які «виконують функцію заперечення, названого іншим словом: **не, ні** (ані)»: ⁹ *Прісцілла. Ні, се непевна річ* («Руфін і Прісцілла»); *Русалка. Ні, любий тато, я буду слухатись* («Лісова пісня»). *Мавка. Ні, милий, ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос* («Лісова пісня»); *Клітемнестра. Так еллінка ніколи б не посміла озватись до царя!* («Кассандра»); *Анна. Не можна так уяві попускати* («Камінний господар»); *Мартіан. Не мушу я нікому відчиняти, крім слуг закону* («Адвокат Мартіан»).

У драматичних творах Лесі Українки частка **не** використана з різними частинами мови:

з іменником: *Едіта. Не на вигнання він нас запровадив, а в край обітований* («У пущі»);

з прикметником: *Антей. Я бачу оргію перед собою, то й спів пригадується не весільний, скоріш вакхічний* («Оргія»); *Прочанин. Світ не близький мені додому йти* («На полі крові»); зокрема з короткою формою

прикметника: *Річард. Матусю! Лукавий Рим зовсім не винен з того, що майстер Годвінсон не красномовець* («У пущі»);

з прислівником: *Руфін. Любити ворогів по-християнськи зовсім не так вже трудно, як я бачу* («Руфін і Прісцілла»);

із займенниковим прислівником: *Меценат. Не так, безсмертна!* («Оргія»); *Чоловік. Не як яка земля, а як для кого!* («На полі крові»);

з дієсловом: *Едіта. Не знаю, сину, – сі твої слова, здається, прості, а бринять лукаво* («У пущі»);

із займенником:

вказівним: *Прочанин. Я не такий, щоб зрадити людину, та ще таку добрячу* («На полі крові»);

зворотним: *Прочанин. От як? То вже ж він не собі забрав твої статок* («На полі крові»);

означальним: *Прочанин. Ну, добре, таж не самі жінки, ба й чоловіки, як ти сам згадував, були щасливі, в ногах у нього сидячи* («На полі крові»).

Частка **не**, уживаючись біля займенника, може входити до складу фразеологізму: *Річард. Ідть, лишть мене, я сам не свій!* («У пущі»).

Заперечні частки стоять біля різночасових дієслів і різних способових форм:

---

⁹ Леонова В.М. ... С. 258.

Дійсний спосіб: минулий час: Юда. *Ні, він однаково на лихо грав, хоч би й ніхто не поживився з нього* («На полі крові»); теперішній час: Чоловік. ... я не хочу («На полі крові»);

Наказовий спосіб: 2 особа однини: Панса. *Ой не кажи сього!* («Руфін і Прісцілла»); Юда. *Не говори мені про те жіноцтво!* («На полі крові»); Водяник. *Не смій мені зринати три ночі місячні поверх води!* («Лісова пісня»); Лукаш. *Не говори! Не говори нічого!...* («Лісова пісня»);

1 особа множини. Едіта. *Не впускаймо години божої* («У пущі»).

Якщо заперечна частка стоїть перерід присудком, увесь зміст речення стає заперечним: Кліснт. *Я мало з радощів не вмер, почувши, що ти святий* («Руфін і Прісцілла»), у випадку знаходження перед іншим членом речення заперечується зміст тільки цього члена речення: Антей. *Ні, не до речі, – ми не на весіллі* («Оргія»).

Подвійним називають таке заперечення, коли в реченні наявне й дієслово із заперечною часткою, і пов'язане з ним за змістом слово із заперечною часткою. За такої умови заперечення нівелюється: Юда. *Він не казав про те виразним словом – він ні про що не говорив виразно, – та згодом я ті наміри збагнув* («На полі крові»); Юда. *Але не вмів нічого довершити* («На полі крові»); Юда. *І знаєш, діду, що ніхто ніколи не міг його задовольнити* («На полі крові»); Юда. *Ні, він мене ніколи не цілував* («На полі крові»).

Вказівні частки кількісно репрезентують невелику групу. Сюди належать частки *ось, от, то, це, оце, он, онде, ген, ото*, які виконують роль своєрідних слів-жестів, що слугують для додаткової вказівки на місце перебування предмета, який знаходиться полі зору суб'єкта, або для підкреслення одночасності чи неодночасності дії з моментом мовлення¹⁰:

он: Чоловік. *Он, можеш взяти* («На полі крові»); Лісовик. *Он жовтими пушинками вже плавають на чистім плесі каченятка дикі* («Лісова пісня»);

онде: Лев. *Бачиш, вже онде є трава помежи рястом* («Лісова пісня»);

от: Прочанин. *От навіть ім'я пригадав і як зовуть: тобі наймення Юда!* («На полі крові»); В'язень-лицар. *От що я можу,*

---

¹⁰ Сучасна... С. 506.

більш нічого, справді, хоч би й весь світ... («Осінь казка»); Лукаш. А, **от** ти хто! («Лісова пісня»);

ото: Деві. **Ото** стрільба почнеться! («У пуці»); Прочанин. **Ото** яка чудна балачка в тебе! («На полі крові»); Лукаш. Ну, кілька їх! – калинова, вербова та липова – **ото** й усі («Лісова пісня»); Лукаш. **Ото** ще нетерплячка! («Лісова пісня»); Нартал. **Ото** б то дякували! («Руфін і Прісцілла»);

ось: Русалка. **Ось** кинь на дно червінця, поллються через вінця! («Лісова пісня»); Лев. **Ось** тобі полинь – згинь, маро, згинь! («Лісова пісня»);

оце: Кассандра. **Оце** твій шлюб, нещасна Поліксено! («Кассандра»);

то: Мавка. **То** все таке, як той раптовий вихор, – от налетить, закрутить та й покине («Лісова пісня»).

Означальні частки слугують для «увиразнення семантики окремих повнозначних слів у складі речення. Сюди належать частки саме, якраз, справді, точно, власне, рівно. Як і власне модальні, означальні частки близькі до прислівників. Деякі з них уживаються і як частки, і як прислівники»¹¹:

справді: Принцеса. Годі, люди, і шана, посміх не до речі **справді** принцесі-босоніжці («Осінь казка»); Лукаш. Щоб наші людські клопоти збагнути, то треба **справді** вирости не в лісі («Лісова пісня»);

якраз: Кай Летицій. А чоловік і свідки довели, що й решта правда і що все те сталося **якраз** через ту віру («Руфін і Прісцілла»).

Кількісні частки сформовані зі слів **майже, приблизно, мало не, трохи не, чи не, ледве не**. Оскільки ці частки подібно до означальних увиразнюють семантику повнозначних частин мови, це дає змогу деяким лінгвістам кваліфікувати їх як означальні¹²:

майже: ...убраний Лев у полотняну одезу і в ясно-сиву, **майже** білу свиту... («Лісова пісня»); Робота вже **майже** доходить до кінця, коли Орфей раптом перестає грати («Орфеево чудо»);

ледве що: Лісовик. Вже німці міряли його, навколо втрьох постававши, обсягли руками – і **ледве що** стікло («Лісова пісня»).

Спонукальні частки використовують для формування бажання, спонукування, заклику, бажання. Сюди належать частки **бодай, годі, ну, -бо, -но, -на, нумо, лишень**:

¹¹ Сучасна... С. 506–507.

¹² Сучасна... С. 507.

нумо: *Голоски Потерчат, Нум, плакати, нум!* («Лісова пісня»);
-но: *Служебка. Ти-но краще не дуже-то на проміння вилазь, бо ввійде хто, побачить, – лихо буде* («Осіння казка»); *Прочанин. Стривай-но, хлопче!* («На полі крові»);

годі: *Гелен. Договорились ми до краю. Годі!* («Кассандра»); *Мавка. Годі!* («Лісова пісня»); *Анна. Ой, годі!* («Камінній господар»); *Антей. Нерісо! Годі!* («Оргія»); *Кассандра. Вона велить, він слухає, та й годі* («Кассандра»);

бодай: *Юда. Бодай би я життя був загубив, ніж мав його знайти!* («На полі крові»); *Служебка. Бодай би не зійшов ти з цього місяця!* («Осіння казка»); *Лев. Бодай би всох!* («Лісова пісня»);

ну: *Нарешті озивається голос: «Ну, годі на сьогодні! Час додому»* («У_пущі»); *Річард. Ну, то й забудь їх, матінко, не гнівайсь* («У пущі»); *«Той, що греблі рве». Ну, мир-миром!* («Лісова пісня»);

давай: *Будівничий. Хлопці, не даваймо!* («Осіння казка»);

на: *Лукаш. Ось наме, дядьку, грійтеся* («Лісова пісня»).

Видільні частки – це «частки **навіть, тільки, лише, лиш, лишень, все, хоч, хоча б, уже, вже** тощо – виконують у речення видільну функцію»¹³:

вже: *Крістабель. Ох, Темза! Вже нам її не бачити довіку...* («У пущі»); *Русалка. Вже й розгнівися?* («Лісова пісня»); *Лев. Вже час до лісу бидло виганяти* («Лісова пісня»);

все: *Лицар. Ну, то до овечок чи до рогатого товару, все чистіше* («Осіння казка»); *Служебка. Ти все щось говорив там за простолод, обстоював, щоб дати волю всім* («Осіння казка»); *Лукаш. А треба все щось робити?* («Лісова пісня»);

навіть: *Річард. Готовий комин, навіть побілили* («У пущі»);

тільки: *Юда. Він, бач, говорив, що тільки з ним увійдем в царство божє, без нього ж – ані до порога!* («На полі крові»); *Лукаш. Я тільки хтів собі вточити соку з берези* («Лісова пісня»); *Гелена. Тільки чом себе не назовеш сестрою смерті, було б тобі се більше до лиця* («Кассандра»); *В світлиці все осяйне, з кристалю, самоцвітів або дорогих металів, тільки в ній якось холодно, неохітно* («Осіння казка»);

хоч: *Принцеса. У мене там, у замковій світлиці, мережанок багато срібно-злотих і прядива, й серпанків – хоч на вибір, хоч з голови мальованку майстерну вам вишию на цеховий значок* («Осіння казка»).

---

¹³ Горпинич... С. 296.

До підсилювальних належать частки **і, й, та, так, аж, все, таки, уже, ще, же (ж), бо саме, якраз, куди, собі, тобі, воно, його** тощо, які підсилюють зміст усього висловлювання або значення тих слів, які поєднуються часткою»¹⁴:

аж: *Вода б'ється в береги, аж осока шумить* («Лісова пісня»);

уже: *Водяник. Уже весняне сонце припікає...* («Лісова пісня»);

ж: *Друге. Чого ж ти тут шукаєш?* («Лісова пісня»); *Русалка. Вода ж не держить сліду від рана до обіду, так, як твоя люба, або моя журба!* («Лісова пісня»); *Лісовик. Тоді ж і я на броду закликаю, що дядько Лев і всі його рідня повік безпечні будуть в сьому лісі* («Лісова пісня»);

же: *Крістабель. А тільки тяжко мені буває часом, як згадаю, що там же десь могила мого Джона* («У пущі»);

і: *Біжить і собі в ліс* («Лісова пісня»);

й: *«Той, що греблі рве». То се й у вас в болоті кохаються у золоті?* («Лісова пісня»); *Гелена. Що ж печи, картай, вам тільки й радощів, коли я плачу* («Кассандра»);

собі: *Лев. Иди собі на куп'я, на болота, де люди не ходять, де кури не п'ють, де мій глас не заходить* («Лісова пісня»); *Махає рукою і, звигнувши плечима, йде собі геть* («Осінь казка»);

ще: *Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись* («Лісова пісня»); *Хвилює воду ще більше, поринає і виринає, мов шукає щось у воді* («Лісова пісня»).

Приєднувальні частки (**також, теж, до того ж, ще й**) «наближаються до сполучників. Основна функція названих часток – указувати на те, що до відомих уже предметів та ознак додаються нові»¹⁵:

теж: *на задній частині тамбліну є ще двері, теж одкриті* («Руфін і Прісцілла»); *Потерчата теж зникають* («Лісова пісня»); *Напереді з одного боку до перистилля притикає чималий Мартіановий таблін (кімната для роботи), теж дуже простий..* («Адвокат Мартіан»);

ще й: *Лев. А тут ще й тебе щось учепило, – кричу, гукаю, кличу – хоч ти згинь!* («Лісова пісня»).

---

¹⁴ Горпинич... С. 296.

¹⁵ Сучасна... С. 510.

2. Словотворчі та формотворчі частки в драматичних творах письменниці

Ті види часток, які репрезентують словотворчу функцію, завжди поєднуються з іншими словами. Таку роль забезпечують частки **будь-**, **небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **-сь**, **аби-**, **не-**, **ні-**, **-би**, **б-**, **-же**, **-ж** тощо¹⁶:

аби-: Прочанин. *Вже ж! Батьківське надбання не абищо!* («На полі крові»);

-таки: Руфін. *Тут уже немає і того талану, що в листах Павла усе-таки просвічує нелад* («Руфін і Прісцілла»); Прочанин. *Ти навіть був-таки у мене в хаті в Капернаумі, вкупи з тим пророком, що се його розп'ято* («На полі крові»);

-би: Лукаш. *Якби ви, дядьку, якої байки нагадали* («Лісова пісня»); Лев. *Якби нам хата тепла та люди добрі, казали б ми казку, баяли байку до самого світу...* («Лісова пісня»);

де-: Безладна мова переходить в несамовитий лемент, інші жінки їй собі починають голосити, **дехто** з чоловіків теж не витримує («В катакомбах»);

ж: Лев. *Отож у найкращій зорі та знайшовся син Білий Палянин* («Лісова пісня»);

-ся : Лукаш. *Ми завтра будуватися почнемо* («Лісова пісня»); Юда. *День у день промови, якісь темно-прозорі, наче прірва, – аж світ макітрився мені від них!* («На полі крові»);

-сь: Мати. *Там є одна вдовиця – моторненька, – сама припитувалася через люди, то я сказала, що аби Лукаш був не від того...* («Лісова пісня»); Мавка. *Така, здається, й я була торік, але тепер мені чомусь те прикро* («Лісова пісня»); Едіта. *Для іграшки знайшлося дозвілля й хіть* («У пущі»);

-то: Прісцілла. *Нехай тяжка й трудна мандрівка наша, але ж вона не так-то ще і давня, щоб думати про край і береги* («Руфін і Прісцілла»); Руфін. *Такі-то «добрі римські громадяни» колись наш Рим до згуби доведуть!* («Руфін і Прісцілла»); Аецій Панса. *Отож-то я й кажу!* («Руфін і Прісцілла»);

небудь: Прісцілла. *У кого-небудь в хаті* («Руфін і Прісцілла»); Амфіон. *Що-небудь же лишилось нам* («Орфєєве чудо»).

Часткам-префіксам **не** та **ні** властиво входить до зв'язаних основ. Вони використовуються в словах деяких частин мови (слово без цієї частки не вживається):

---

¹⁶ Сучасна... С. 510.

іменник: невільник – полонений: *Неофіт-раб*. Я досі був рабом, **невільником**, запроданим в неволю, забраним силоміць, а ви тепера ще й жебраком мене зробити хотіли, щоб я по волі руку простягав по хліб ласкавий («В катакомбах»); Єпископ. Покиньмо **нечестивця**, одсахнімось, ходім од зла і сотворімо благо («В катакомбах»); «Той, що греблі рве». Найкраще для русалки сидіти край рибалки, глядіти **неборака** від сома та від рака, щоб не відгризли чуба («Лісова пісня»); невільниця – полонянка: *Русалка*. З якого часу тут русалки стали **невільницями** в озері? («Лісова пісня»); небіж – племінник: *З лісу на прогалину входить дядько Лев і небіж його Лукаш* («Лісова пісня»); недобиток – залишок: *Молодий хлопець*. І нам тепер нема до тебе діла, **недобитку** мізерний! («Осіньна казка»); неволя – рабство: *Принцеса*. З них кожний, може, раз мене побачив, а може, тільки чув про безталанну, заручену **неволею** з тираном («Осіньна казка»); недбайність – байдужість: *Аецій Панса*. Не подоба громадської роботи оминати, ще хто готовий поговоріти пустити, неначе ти вступив до тої секти, що млявість прищепляє та байдужість, **недбайність** про державу і громаду («Руфін і Прісцілла»); небезпечність – ризик: *Руфін*. Я б не просив тебе покинути віру, лише не виставлятися прилюдно, не наражатися на **небезпечність** («Руфін і Прісцілла»); несподіванка – сюрприз: *Руфін*. Приємна **несподіванка!** («Руфін і Прісцілла»); недоїдки – залишки: *Юда*. **Недоїдки** по закутках збирати? («На полі крові»); немовлятко – маля: *Дияконіса*. Просить, щоб його жона приносила дитину їй до хати, йдучи на панську оргію служити, – сестра своє годує **немовлятко**, то вділить покорму і тій дитинці та їй доглядить до вечора сумлінно («В катакомбах»); Люції. Посеред дороги він мало-мало не звернув на бенкет знов до *Летіція*, та я завів його до хати, і поклав на ліжку, та ще й приснав, як мати **немовлятко** («Руфін і Прісцілла»); нетерплячка – кортячка: *Юда*. Він любив байками й загадками говорити; отож було не смій його спитати, як то є звичай між учениками: «учителю, що значить сє слово?» – він зараз попадав у **нетерплячку**... («На полі крові»);

прикметник: нещасний – безталанний: *Єпископ*. **Нещасний**, схаменися! («В катакомбах»); Він взяв собі за жінку ту *Пандору*, що смерть і горе людям дарувала, і був щасливий з нею, і довіку ніхто його **нещасним** не назвав («Кассандра»); *Жірондист*. Як здумаю про ту **нещасну** землю, злочинами порослу, зливу кров'ю, то мимохотіть слова в душі зринають: ні наше царство не від сього світу! («Три хвилини»); невгасимий – вічний: *Єпископ*. Хто на

сьому світі не хоче царства божого вбачати, той втратить і небесне царство боже і буде ввергнутий в геєну люту, де полінь **невгасимий**, плач і скрегіт і де робак довіку точить серце («В катакомбах»); ненавидний – огидний: Русалка. Я їх топлю, щоб вимити водою той дух **ненавидний** («Лісова пісня»); невтримливий – безупинний: Анціллодея раптом заходиться **невтримливим** риданням («В катакомбах»); нікчемний – мізерний: Руфін. Чи тим, що він з своїм коханим другом, **нікчемним** Крустою, наводить жах на всіх погрозою своїх доносів? («Руфін і Прісцілла»); ненавидний – бридкий: Руфін. «Пусти мене, бо ти мені бридкий, **ненавидний** моїй душі і серцю» («Руфін і Прісцілла»); нечупарний – брудний: Юда. Напроти мене він байку склав про гостя, що понурий та **нечупарний** втисся на весілля і з соромом був вигнаний («На полі крові»);

дієслово: ненавидіти – не терпіти: Старий. Кого ж ти **ненавидиш**? («Одержима»); Монтаньяр. Послухай, громадянине, ти знаєш, я, монтаньяр, **ненавиджу** тебе і всі твої великопанські мрії («Три хвилини»); Жирондист. За правду треба правдою платити: я, жирондист, **ненавиджу** тебе і всі твої глибокохамські вчинки! («Три хвилини»); недочувати – погано чути: Руфін. Старий **недочуває** («Руфін і Прісцілла»); незчутися – не усвідомити: Юда. І я **незчувся**, як ряснії сльози мене умилі – я ж не був плаксивий! – мені здалося, що нема для мене ріднішого над сього чоловіка і не було на цілім божім світі... («На полі крові»);

прислівник: невлад – безладно: Служебка. І се тобі **невлад**, і те **невлад** («Осіньна казка»); незабаром – швидко: **Незабаром** її не стає видно... («Лісова пісня»); непримиренно – безкомпромісно: Руфін. У тебе це парується так легко, а в мене сі слова ідуть урозтіч і ставляться, як два мечі на герці, одно напроти одного так гостро, **непримиренно**... («Руфін і Прісцілла»); невимовний – мовчазний: Руфін. Хоч і дивлюся з **невимовним** болем, як гине Рим... («Руфін і Прісцілла»).

Частка **не** «відіграє роль префікса в іменниках, прикметниках і прислівниках»¹⁷:

іменники: неправда – брехня: Гелена. Кассандро! Се **неправда!** («Кассандра»); Принцеса. Ні, ні, **неправда**, ти на себе клепеш («Осіньна казка»); неволя – рабство: Руфін. Я тебе пустив би, я б не держав тебе в **неволі** в себе, якби ти раз мені сказала в вічі...

---

¹⁷ Сучасна... С. 511.

(«Руфін і Прісцілла»); *Неофіт-раб*. Якби ви щиро допомогти хотіли – он маєте на олтарі срібло і золото – замість отих аган могли б рабів з **неволі** викупляти, – (до патриція) ти, пане, міг би відпустити й дурно, а ми б уже самі собі дістали одежі й хліба («В катакомбах»); *Лицар*. «Хто визволиться сама, той буде вільний, хто визволить кого, в **неволю** візьме» («Осіння казка»); *1-й майстер*. **Неволя**, самотній, а купити буде воля («Осіння казка»); *недоля* – безталання: *Кассандра*. І знала я, що в сих очах моя **недоля**, тільки що робити? («Кассандра»); *незгода* – чвари: *Поліксена*. З Атрідами в **незгоді** він, і хоче в міцному мирі з батьком нашим бути, і шлюб наш буде вже одразу плідним, – так кажуть мірмідонці й троянці, бо з нього зродиться і згода, й сила, і не загине вже свята Троя, не вмере народ державного Пріама! («Кассандра»); *неслава* – ганьба: *Була там молодичка, Саломея, наймення їй, – покинула дітей і чоловіка; інша знов, Сусанна, багата віданиця, молоденька і роду чесного – за ним пішла, не боячись **неслави** й поговору («На полі крові»); непокірність – норавливість: *Єпископ*. Він поклонився духом Прометею, а той єсть сатана, одвічний змії, що спокусив на гріх і **непокірність** («В катакомбах»); *небезпека* – ризик: *Руфін*. Чи се так важно, що для того варто на **небезпеку** наражатись? («Руфін і Прісцілла»); *нещирість* – лицемірство: *Диякон*. Ти стережися так кидати словами, **зневірся і нещирість** посівати в громаді нашій братній («Руфін і Прісцілла»);*

прикметники: *недужий* – хворий: *Меценат*. Чи ти **недужий**? («Оргія»); *недобрий* – поганий: *Меценат*. **Недобрий** звичай ваш! («Оргія»); *немічний* – слабкий: *Друга жінка*. Скріпи мій дух, він **немічний**, сестрице! («Руфін і Прісцілла»); *незнайомий* – безвісний: *Жірондист*. Я писати буду до **незнайомих** друзів («Три хвилини»); *нерідний* – чужий: *Водяник*. **Нерідний** він, хоч водяного роду («Лісова пісня»); *нечистий* – брудний: *Кай Летицій*. Сабіну ту засуджено за зв'язок **нечистий** з рідним братом («Руфін і Прісцілла»); *нежива* – мертва: *Монтаньяр*. А **нежива** стерпіти може більше («Три хвилини»); «Той, що в скалі сидить». Ти туди належиш: ти бліднеш від огню, від руху млієш, для тебе щастя – тіль, ти **нежива** («Лісова пісня»); *незлий* – добрий: *Едіта*. Для щирої душі **незлого** серця не треба красномовства, тільки правди і слова божого («У пуші»); *неситий* – голодний: *Кассандра*. «Мчить Арес **неситий** на поводі Кіпріднім, як огир в палу жаги» («Кассандра»); *незмінний* – постійний: *Кассандра*. Вони були

однаково **незмінні** перед богами і перед коханим («Кассандра»); невідвладний – самостійний: Неофіт-раб. *Нехай нікого хрест мій не лякає, бо як почую я в своєму серці святий вогонь і хоч на час, на мить здолаю жити не рабом злиденним, а вільним, **невідвладним**, богорівним, то я щасливим і на смерть піду, і без докору на хресті сконаю* («В катакомбах»); недавній – новий: Круста. *От я знаю сам таких, що цезаря готові зневажати – для них він, бач, тиран та узурпатор – самі ж при тому за гостей приймають усяких відпущеників, **недавніх** рабів, чужинців варварської крові, усяку темношкіру покруч* («Руфін і Прісцілла»); небезпечна – ризикована: Аецій Панса. *О, коли так, се **небезпечна** секта, бо ми ж не знаєм, хто з них еретик, а хто сектяр звичайний* («Руфін і Прісцілла»); невеликий – малий: Круста. *Се він і Діоніса переважив, коли не брешуть люди: з винограду вино зробити – **невелике** чудо, ні, ти зроби його з води!* («Руфін і Прісцілла»);

прислівники: небагато – мало: Прочанин. *Хоч я ще й **небагато** увійшов, а вже всю воду випив, – душно, бачиш, а тиковка мала* («На полі крові»); невиразний – розпливчастий: ... *лицар видає **невиразний** гук, щось середнє між людським криком і звірячим, потім зривається і раптом біжить до брами* («Осіння казка»); недалеко – близько: **Недалеко** від другого берега Русалка спиняється і скрикує («Лісова пісня»); недавно – щойно: Прочанин. *Десь **недавно** купив ти сюю землю?* («На полі крові»); нелегко – важко: Будівничий. *На гору досягнутися **нелегко**, зате з гори зручніше боронитись* («Осіння казка»); негарно – погано: Поліксена. **Негарно** заздрити сестрі, Кассандро, не винна я, що Ахіллес мене, я не тебе з усіх царівен вибрав, не дівчина ж бо мужа вибирає, а він її («Кассандра»); нелегко – важко. Прочанин. *Бо таки й **нелегко** його змістити!* («На полі крові»); незамітно – потайки: *«Той, що греблі рве» **незамітно** ховається в воду* («Лісова пісня»); ненавмисне – мимохить: Юда. *«Сьогодні зрадник хліб вмочає з нами», було, не дивлячись на мене, каже, мов **ненавмисне**, але всі навколо на мене витріщалися одразу* («На полі крові»); недобре – погано: Круста. *Мій бідний друже, як тобі **недобре!*** («Руфін і Прісцілла»).

За допомоги частки **ні** творяться як заперечні займенники, так і заперечні прислівники:

заперечні займенники: ніхто: *Я тільки знаю, що воно вже є і що його ніхто вже не одверне, **ніхто, ніхто*** («Кассандра»); ніякий: Прісцілла. *Він справді ні холодний, ані теплий, як дерево сухий,*

зовсім **ніякий** («Руфін і Прісцілла»); ніщо: *Всі наші муки, й щастя, й боротьба для них ніщо* («Три хвилини»); нічий: *Єпископ. Наш брат був на землі рабом поганським, тепер він раб Господній, більш нічий* («В катакомбах»);

заперечні займенники: ніколи: *Неофіт-раб. Іще я маю жебрати одежі отій своїй з біди гулящій жінці, – з рабів рабині шмаття назбираю, бо ніколи рукам здоровим прясти, – немає часу, бо щодень, то свято* («В катакомбах»); ніяк: *Руфін. А. Я забуду!.. ніяк не можу звикнуть, що ти ж мене зовсім вже не кохаєш!..* («Руфін і Прісцілла»); ніде: *В'язень. Ніхто, ніде?* («Осіння казка»); *Лицар. Нема ніде нічого, а вона якогось дуба смаленого править та обцяє груші на вербі!* («Осіння казка»).

Порівняльні сполучники можуть мати в складі частку **-би (-б)**: *Руфін. Адже в його листах, у кожнім слові, загонисту вояцьку вдачу видно: він словом бив, немов вояк мечем, дарма що про любов умів балакати* («Руфін і Прісцілла»); *Принцеса. Світила думка, наче блискавиця, немов зоря досвітня, у темниці горіла гордо так...* («Осіння казка»); *Прісцілла. Засуджено недавно християнку, неначебто за чари, до спаління, а чоловік її зоставсь безпечний* («Руфін і Прісцілла»); *Пряха. Прийшла сюди найматись на роботу, кроль узав як панну до палат, за царедворку до своєї жінки, і шанував, і працею не мучив, і винайшов забутий герб якийсь, немовбито вона таки шляхтянка ще з діда-прадіда – чого ж їй ще?* («Осіння казка»).

Формотворчі функції часток **хай, нехай, най-, що-, як-, -ся(-сь), би (б)** полягають у тому, що їх використання уможливує творення:

а) наказового способу дієслова для 3 особи однини і множини: *Орфей. Нехай хоч не герої, хай пігмеї сюди прийдуть, допоможуть працювати, бо вже надходить вечір... захід... ніч!* («Орфееве чудо»); *Кай Летицій. Нехай боги не чують сього слова!* («Руфін і Прісцілла»); *«Той, що греблі рве». Нехай його покине! Нехай до мене зрине!* («Лісова пісня»);

б) умовного способу дієслова: *Кай Летицій. Певне, мірка всіх римських цнот побільшала б ізнову, якби такий зразок було їй дано* («Руфін і Прісцілла»); *Кай Летицій. Ні, я одно хотів би знати, Руфине, чи довго ти збираєшся носити оцю жалобу духу самовільну?* («Руфін і Прісцілла»); *Руфін. Сказав би, що негідно се матрони, дочки і жінки римських громадян* («Руфін і Прісцілла»);

в) найвищого ступеня порівняння прикметників: *Жірондист. Се була найвиразніша думка* («Три хвилини»); *Руфін. Ні, вже я волюю*

державу навіть цезарів найгірших, – хоч я республіканець, як ти знаєш («Руфін і Прісцілла»); Кай Летіції. Твоя дочка й найбільшої достойна («Руфін і Прісцілла»);

г) найвищого ступеня порівняння прислівників: *Монтаньяр. Хто хоче бути республіканцем добрим, хай гострить меч на Брута щонайперше («Три хвилини»); Жирондист. Се було б найгірше! («Три хвилини»); Юда. Найвиразніше се стало тут, в Єрусалимі («На полі крові»).*

ВИСНОВКИ

У драматичних творах Лесі Українки наявні такі розряди часток: фразові, словотворчі, формотворчі. Серед фразових у тканині творів представлені всі їх розряди. Це питальні, оклично-підсилювальні, власне модальні, стверджувальні, заперечні, вказівні, означальні, кількісні, спонукальні, видільні, підсилювальні, приєднувальні. Їх використання має різну поширеність у драмах письменниці. До тих типів часток, які використані Лесею Українкою найчастіше, належать питальні, оклично-підсилювальні, стверджувальні, заперечні, вказівні, видільні та підсилювальні частки. Особливо часто вжиті останні – видільні та підсилювальні частки.

Середня поширеність у драмах характеризує спонукальні та власне модальні частки. Серед названих більш часто трапляються спонукальні частки.

Найменш вживаними у творах Лесі Українки є кількісні, означальні та приєднувальні частки. Їх ужито лише в кількох випадках.

Кількісно значним є використання в драмах письменниці словотворчих часток. Одні з них входять до складу сполучників, інші утворюються заперечні займенники і прислівники. Вони також можуть виконувати роль префікса в іменниках, прикметниках і прислівниках, відігравати в названих частинах мови роль префікса.

У драматичних творах Лесі Українки також наявна низка таких часток, що виконують формотворчу функцію. Ужиті усталено, вони беруть участь у формуванні аналітичної форми наказового способу дієслова, слугують для творення форм умовного способу, ужиті при утворенні найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників.

АНОТАЦІЯ

Дослідження стосується типів часток, репрезентованих у драматичних творах Лесі Українки. Проаналізовано фразові,

словотворчі й формотворчі частки. Досліджено, що серед фразових часток найчастіше вжито питальні, оклично-підсилювальні, стверджувальні, заперечні, вказівні, видільні й підсилювальні частки. Рідше трапляються спонукальні та власне модальні частки. Лише в поодиноких випадках наявні кількісні, означальні та приєднувальні частки. Словотворчі частки репрезентовано в значному обсязі. Формотворчі частки часто вжито для творення аналітичної форми наказового способу дієслова й умовного дієслівного способу. Їх також ужито для творення найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Вища школа, 1988. 255 с.
3. Горпинич В.О. Морфологія української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
4. Леонова В.М. Сучасна українська літературна мова. Морфологія : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1983. 260 с.
5. *Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда.* Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.

Information about the authors:

Handziuk Oleksandra Mykhailivna,

Candidate of the Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
15, Voli avenue, Lutsk, 43000, Ukraine

Derkach Larysa Mykolajivna,

Candidate of the Philological Sciences,
Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
15, Voli avenue, Lutsk, 43000, Ukraine